

TERESA ŁOZIŃSKA
(UNIwersytet Jagielloński)

RETORYKA I ZWIĄZKI FALANGI HISZPAŃSKIEJ (1933–1936) Z INTELEKTUALISTAMI

WPROWADZENIE

Polska historiografia co prawda doczekała się opracowań dotyczących historii Hiszpanii¹, a polska politologia dysponuje stosunkowo licznym dorobkiem prac poświęconych analizie (zazwyczaj porównawczej z Polską) hiszpańskiego *transición democrática* (przejścia do demokracji)², jednakże literatura w przedmiocie reżimu gen. Franco jest uboga³, co więcej, brakuje w zasadzie literatury dotyczącej doktryny oraz praktyki polityczno-społecznej hiszpańskiej Falangi⁴.

---

¹ Zob. T. Miłkowski, P. Machcewicz, *Historia Hiszpanii*, Wrocław 2002 (autorem części opisującej dzieje najnowsze jest P. Machcewicz); B. Gola, F. Ryszka, *Hiszpania*, Warszawa 1999.

² E. Górski, *O demokracji w Hiszpanii 1975–1997*, Warszawa 1997; B. Dobek-Ostrowska, *Hiszpania i Polska: elity polityczne w okresie przejścia do demokracji. Analiza porównawcza*, Wrocław 1996; A. Łabno-Jabłońska, *Iberyjska droga do demokracji. Analiza porównawcza*, Warszawa 1996.

³ Zob. P. Skibiński, *Państwo generała Franco. Ustrój Hiszpanii w latach 1936–1967*, Kraków 2004.

⁴ Wyjątkiem są artykuły: B. Gola, *Hiszpański faszyzm przed wybuchem wojny domowej 1936*, „Zeszyty Naukowe Akademii Rolniczej we Wrocławiu” 1992, nr 227; B. Koszel, *Faszyzm w Hiszpanii (1931–1937)*, „Studia nad Faszyzmem i Zbrodniami Hitlerowskimi” 1991, t. 14; K. Olszewski, *Początki faszyzmu w Hiszpanii*, „Studia nad Faszyzmem i Zbrodniami Hitlerowskimi” 1993, t. 16; A. Wielomski, *Doktryna El Caudillaje na tle XIX- i XX-wiecznej hiszpańskiej tradycji politycznej*, „Studia nad Faszyzmem i Zbrodniami Hitlerowskimi” 1999, t. 22.

Dlatego artykuł ten oparty jest głównie na hiszpańskich monografiach poświęconych Falandze, zarówno tych omawiających jej historię i działalność, jak i tych koncentrujących się na doktrynie Falangi i jej związkach ze światem intelektualnym Hiszpanii.

Falanga Hiszpańska⁵ wywodzi się z tradycji pokolenia 98⁶, skupiającego literatów myślących w duchu nacjonalizmu i hiszpańskiego imperializmu. Falanga podjęła próbę przeniesienia filozofii tego pokolenia w sferę polityki. Jej legendarny lider José Antonio Primo de Rivera, będąc pod wielkim wpływem José Ortegi y Gasset, nie tylko formułował swój program polityczny, ale również dbał o estetyczny i literacki styl prowadzonego przez siebie ruchu, czego dowodzą jego liczne, utrzymane w poetyckim tonie mowy. Zgromadził wokół swej osoby intelektualistów i pisarzy tworzących intelektualną „drużynę Falangi”, zobowiązanych do nadania Falandze korpusu doktrynalnego oraz formułowania falangistowskiej retoryki.

---

⁵ Falanga (*Falange Española*) została założona 29 października 1933 r. przez José Antonia Primo de Riverę. Jej historia dzieli się na okresy: Falanga José Antonia Primo de Riverę (1933), Hiszpańska Falanga i Junty Ofensywy Narodowsyndykalistycznej (JONS) (1934–1936), Hiszpańska Falanga Tradycjonalistyczna i JONS (1937–1966), Ruch Narodowy Franco (1966–1975). W początkowym okresie działalności Falanga była mało znaczącą partią głoszącą nacjonalizm, imperializm, katolicyzm, antyliberalizm, antyparlamentaryzm. Program obejmował doktrynę mocarstwowej Hiszpanii, ustanowienie państwa totalnego, zniesienie partii politycznych oraz ustanowienie organicystycznego modelu przedstawicielstwa. W 1934 r. Falanga połączyła się z JONS Ledesmy Ramosa i przejęła jej program nacjonalistyczno-syndykalistyczny. Do 1936 r. nie odgrywała znaczącej roli. Jedyne jej bojkówki widoczne były na ulicach miast, gdzie ścierały się z bojkówkami lewicy. Po przejściu władzy przez Front Ludowy zaczęła zdobywać zwolenników. Zainteresowanie Falangą w kręgach prawicowych wzmożło dodatkowo aresztowanie i śmierć José Antonia Primo de Riverę rozstrzelanego przez pluton egzekucyjny 20 listopada 1936 r. Zob. S. G. Payne, *Falange. Historia del fascismo español*, Madrid 1985, s. 76; S. Ellwood, *Prietas las filas. Historia de Falange Española 1933–1983*, Barcelona 1984, s. 31; M. Artola, *Partidos y programas políticos 1808–1936, t. 1 Manifiestos y programas políticos*, Madrid 1975, s. 623; F. Ximenez de Sandoval, *José Antonio (Biografía apasionada)*, Madrid 1980, s. 97.

⁶ W 1898 r. Hiszpania przegrała wojnę ze Stanami Zjednoczonymi, w wyniku czego utraciła pozostałości swojego dawnego imperium kolonialnego: Kubę, Filipiny i Portoryko. Ruch pokolenia 98 stanowił intelektualną odpowiedź na kryzys Hiszpanii przełomu stuleci; jego czołowymi przedstawicielami byli José Ortega y Gasset, Miguel de Unamuno i Ramiro de Maeztu. Główne przyczyny słabości Hiszpanii upatrywali oni w upadku duchowym i intelektualnym. Zob. K. Polit, *Kryzys cywilizacji Zachodu w myśli José Ortegi y Gasset*, Lublin 2005, s. 9; E. Górski, *José Ortega y Gasset i kryzys ideologii hiszpańskiej*, Wrocław 1982, s. 150.

JOSÉ ANTONIO PRIMO DE RIVERA

We wczesnym okresie Falanga nie była monolitem, ścierały się w niej rywalizujące ze sobą grupy José Antonia Primo de Rivery i Ramira Ledesmy Ramosa⁷, ostatecznie to jednak Primo de Rivera zdominował partię, nadając jej program i właściwy styl.

José Antonio Primo de Rivera (1903–1936) urodził się w sercu Kastylii – Madrycie, traktował więc swoje poglądy jako odbicie narodowej świadomości Hiszpanów⁸. Z zawodu był adwokatem i trzecim markizem Estella (tytuł przyznany został w ostatniej ćwierci XIX w. Fernandowi Primo de Riverze, generałowi Nowej Kastylii i Filipin)⁹. José Antonio pochodził z rodziny o silnych tradycjach wojskowych; wielu jej członków otrzymało wysokie stopnie woj-

---

⁷ Ramiro Ledesma Ramos (1905–1936) – pisarz i polityk. W 1924 r. publikuje swą pierwszą powieść *El sello de la muerte*; pozostałe młodzieńcze prace Ledesmy to niewydana *El fracaso de Eva* oraz wydana dopiero w 1971 r. *El Quijote y nuestro tiempo*. Główne postacie jego powieści to ludzie młodzi, samotni, z intelektualnymi aspiracjami, którzy pytają o sens egzystencji. W *El sello de la muerte* – napisanej pod wyraźnym wpływem pokolenia 98 i Fryderyka Nietzschego – prezentuje tragiczną wizję życia oraz krytycyzm w stosunku do hiszpańskiego społeczeństwa, które oskarża o dotkliwe opóźnienie oraz brak kultury. Znajomość i współpraca z Ernesto Giménez Caballero w *La Gaceta Literaria* owocują rozpoczęciem działalności politycznej. W 1931 r. Ledesma zakłada tygodnik polityczny „La Conquista del Estado”, wokół którego gromadzi grupę młodych ludzi. Publikuje *Manifest polityczny*, historycznie stanowiący pierwszą manifestację faszystwu w Hiszpanii. Główne cele ruchu to stworzenie państwa totalitarnego, oparcie struktury ekonomicznej państwa na syndykatach, wymiana pokoleniowa wśród przywódców państwa, a środkiem do nich prowadzącym jest „akcja bezpośrednia”. W tym samym roku tworzy nową organizację o nazwie Junty Ofensywy Narodosyndykalistycznej (JONS). Główne tezy nowej organizacji to sprzeciw wobec separatyzmu, roszczenia terytorialne wobec Algierii, Maroka i Gibraltaru; zapowiadano również eliminację systemu parlamentarnego, a także zmiany w administracji. W 1934 r. dochodzi do połączenia JONS z Falangą. Brak realnego wpływu na program partii i walka o władzę z Primo de Riverą skutkują odejściem Ledesmy z partii w 1935 r., co oznacza koniec jego kariery politycznej. Polityka jednak o nim nie zapomniała. Na początku wojny domowej Ledesma został zamordowany przez komunistyczną bojówkę. Zob. S. G. Payne, *Franco y José Antonio. El extraño caso del fascismo español*, Madrid, Barcelona 1997, s. 131–135; P. C. González Cuevas, *Historia de las derechas españolas*, Madrid 2000, s. 320; P. C. González Cuevas, *Discurso a las juventudes de España*, Madrid 2003, s. 14; S. Julia, *Violencia política en la España del siglo XX*, Madrid 2000, s. 126; P. C. González Cuevas, *Ledesma Ramos y el fascismo*, „Razon Española” 1996, nr 80, s. 274.

⁸ B. Gola, *Hiszpański...*, op. cit., s. 98.

⁹ F. Bravo, *José Antonio: el hombre, el jefe, el camarada*, Madrid 1939, s. 10.

skowe oraz cieszyło się znacznym wpływem politycznym¹⁰. Wzrastał w środowisku głęboko religijnym, w którym ideał katolicki był zasadniczą częścią ducha patriotyzmu i surowego konserwatyzmu moralnego.

Ze względu na swą pozycję społeczną przygotowany był do życia właściwego bogatym i potężnym klasom wyższym. Źródła społeczne i ekonomiczne dostarczały mu znajomości z kręgiem antyliberalnych monarchistów. Z wieloma z nich – choćby z José Feliksem de Leguericiem, Antoniem Goicoecheą czy Pedrem Sainzem Rodriguézem – łączyła go szczerza przyjaźń¹¹.

Oprócz edukacji prawniczej odebrał również intensywną edukację humanistyczno-literacką. Wykazywał zamiłowanie do poezji i historii, choć niewątpliwie bardziej zajmowała go dyskusja aniżeli lektura. Wpływ na jego polityczną koncepcję życia społecznego wywarły prace hiszpańskich tradycjonalistów, głównie Juana Donosa Cortésa i Juana Vázqueza de Melli. Bezsprzecznie jednak w najwyższym stopniu oddziałali na niego myśliciele wywodzący się z nurtu regeneracjonistów i pokolenia 98, a także prace niektórych przedstawicieli elityzmu społecznego i politycznego: Oswalda Spenglera, księcia de Keyserlinga, Eugenia d'Orsa oraz José Ortegi y Gasset. Z uwielbieniem czytywał prace Miguela de Unamuno, ze szczególną uwagą *Vida de don Quixote y Sancho*, która to książka przypominała mu o tchórzostwie i nikczemności moralnej Hiszpanów¹². W ortegiańskiej elitystycznej koncepcji historii i opozycji wobec tłumu odnajdujemy źródła inspiracji dla Primo de Rivery i innych falangistów. Znaczący był również wpływ założyciela gazety „Acción Española” i intelektualisty Ramira de Maeztu¹³. Jego prace zawsze interesowały przywódcę Falangi, który szczególnym zainteresowaniem darzył *Defensa de la Hispanidad*. Maeztu przedstawił w niej propozycję powrotu do podstawowych filarów narodowych Hiszpanii: katolicyzmu, hiszpanizmu i kontrrewolucji, które miały pokierować Hiszpanię w kierunku imperialnej wielkości. Primo de Rivera szczególnie zainteresowany był obecnymi w *Defensa de la Hispanidad* ideami odnowienia relacji między Hiszpanią i jej byłymi koloniami w oparciu o związki historyczne, wspólny język oraz religię katolicką, a także koncepcją „służby, hierarchii i braterstwa”, zgodnie z którą Hiszpania,

---

¹⁰ José Antonio był synem gen. Miguela Primo de Rivery, sprawującego w latach 1923–1930 dyktatorskie rządy w Hiszpanii. To właśnie upadek dyktatury ojca i zamiar obrony jego dobrego imienia miały być bezpośrednimi powodami porzucenia obiecującej kariery prawniczej i zaangażowania się José Antonia w politykę. Zob. T. Miłkowski, P. Machcewicz, op. cit., s. 324.

¹¹ S. G. Payne, *Falange...*, op. cit., s. 48.

¹² J. C. Mainer, *Falange y literatura*, Barcelona 1971, s. 18.

¹³ P. C. González Cuevas, *El pensamiento político de la derecha española en el siglo XX*, Madrid 2005, s. 154.

aby odzyskać swą wielkość, powinna być kierowana przez „ludzi uczonych”, „arystokrację” i „elitę”¹⁴.

Obserwacja sytuacji w Hiszpanii i na arenie międzynarodowej, lektura dzieł Spenglera, Marksa, Lenina oraz Ortegi ukształtowały w Primo de Riverze przekonanie, że intelektualny pozytywizm i polityczny liberalizm znajdują się w głębokim kryzysie. Hiszpanię natomiast czekają radykalne zmiany, które mogą doprowadzić do rewolucji o niedających się przewidzieć konsekwencjach. Odrzucając wszystkie formacje polityczne, uznał Primo de Rivera, że idea narodowa jest jedyną siłą zdolną zreformować kraj. Na początku 1933 r., gdy jego idee polityczne były już wykrystalizowane, nakreślił plan pokierowania mniejszością przygotowaną do wprowadzenia radykalnych reform ekonomicznych i politycznych. Ideologia nacjonalistyczna miała posłużyć jako instrument wzbudzenia entuzjazmu wśród młodych¹⁵.

FALANGA – „RUCH POETYCKI”?

Kiedy José Antonio Primo de Rivera mówił w madryckim teatrze *La Comedia* o „ruchu poetyckim”¹⁶, nie była to jedynie pusta fraza, był on bowiem zdecydowany nadać Falandze literacki i estetyczny styl. Od utworzenia pierwszego oficjalnego periodyku ruchu („FE” w grudniu 1933 r.) Primo de Rivera wydawał się bardziej zatroskany znalezieniem właściwego tonu swych wypowiedzi niż problemami natury praktycznej. Jego najbliższymi współpracownikami byli przyjaciele i pisarze zajmujący raczej drugorzędną pozycję w partii aniżeli autentyczni syndykalisci. Wokół jego osoby gromadzili się poeci i literaci – uczestnicy literackich spotkań w madryckiej kawiarni *La ballena alegre*: dziennikarz i poeta z Bilbao Rafael Sanchez Mazas¹⁷ oraz inni młodzi poeci, jak José Maria Alfara, Augustin de Foxa, Samuel Ros i Dioniso Ridrujo¹⁸. Pragnienie kultywowania estetycznej koncepcji w polityce nie było niczym niezwykłym, zważywszy że wszyscy ideolodzy narodowyndykalistyczni byli wielkimi

---

¹⁴ J. Rodríguez, *Historia de Falange Española de las Jons*, Madrid 2000, s. 158.

¹⁵ I. S. Campos, *Fascismo y franquismo*, Valencia 2004, s. 52.

¹⁶ Primo de Rivera założycielskie przemówienie Falangi kończył słowami: „Nie jesteśmy *señoritos* [paniczykami], jesteśmy *señores* [dżentelmenami], inspirują nas nie masy, ale ponad wszystko poezja”. Zob. J. A. Primo de Rivera, *Obras Completas*, Madrid 1974, s. 61–69.

¹⁷ Rafael Sanchez Mazas (1894–1966) – wieloletni korespondent prasowy w Rzymie, zachwycony ideami włoskiego faszyzmu. Nazywany przez niektórych „dostawcą retoryki Falangi” z powodu wpływu na kształt polityczny tej formacji. Zob. M. Carbajosa, P. Carbajosa, *La corte literaria de José Antonio*, Barcelona 2003, s. 74.

¹⁸ *Ibidem*, s. 19.

miłośnikami Miguela de Unamuno, José Ortegi y Gasset, Angela Ganiveta i Pío Barroji, których uważali za swych prekursorów, szukając u nich wsparcia. Jednak kiedy Ledesma Ramos w 1934 r. napisał list do Ortegi y Gasset – mając nadzieję, że filozof jest pod wrażeniem intelektualnego tonu Falangi – spotkał się w odpowiedzi z krytyką. Unamuno był natomiast początkowo bardziej przychylny względem Falangi niż Ortega (np. w marcu 1935 r. z okazji mitingu w Salamance przyjął Primo de Riverę w swym domu), wkrótce jednak zmienił opinię, oskarżając partię o „sianie zamętu” w umysłach młodych¹⁹.

W kontekście związków José Antonio Primo de Rivery z Ortega bardzo ważny jest artykuł *Homenaje y reproche a Ortega y Gasset* (Hołd i nagana Ortegi y Gasset), w którym Primo de Rivera podkreślał znaczenie myśli madyryckiego filozofa jako ogniwa prowadzącego bezpośrednio do generacji falangistów. Szczególną wartość miały dla falangistów zaczerpnięte przez Ortega od Nietzschego elementy witalizmu i arystokratyzmu. Primo de Rivera poddał krytyce pasywny stan rozczarowania oraz milczenie, które jego zdaniem cechowały Ortega od 1933 r. Krytykując Ortega za zmienność polityczną, pisał:

Tacy przywódcy duchowi jak Ortega nie mają prawa do rozczarowania, nie mogą wyrzekać się iluzji, za którymi inni poszli. Don José był surowy w stosunku do siebie i nałożył sobie długotrwałą karę milczenia; lecz nie jego milczenia, a właśnie jego głosu potrzebowało pokolenie, które pozostawił pod gołym niebem. Jego głosu profetycznego i autorytatywnego²⁰.

Madyrycki filozof nigdy nie odniósł się do powyższych wypowiedzi. Primo de Rivera wyraził jednak nadzieję, że pokolenie młodych skupione wokół jego osoby samo może spełnić ideały Ortegi, dokonać misji wyprostowania Hiszpanii (*vertebrar a Espana*)²¹.

Klęska pomysłu zjednoczenia ludzi pokroju Ortegi y Gasset zwiększyła pragnienie stworzenia nowej inteligencji wokół narodowego syndykalizmu. Wszyscy członkowie falangistowskiej grupy literackiej byli Kastylijczykami, z wyjątkiem Sancheza Mazasa, który pochodził z Bilbao, i Eugenia Montesa pochodzącego z Galicji. Pochodząc z najbardziej tradycyjnych regionów Hiszpanii, wnieśli oni do Falangi słownictwo podkreślające mistykę, poświęcenie, misję narodową, przemoc i rewolucję, oczarowując tym młodzież²².

Kiedy José Antonio Primo de Rivera zdecydował się stworzyć ruch, jego intencją była odnowa Hiszpanii, a zadaniem tym miała kierować wybrana

---

¹⁹ F. Bravo, op. cit., s. 85-93.

²⁰ E. Górski, *José...*, op. cit., s. 179.

²¹ *Ibidem*.

²² S. G. Payne, *Falange...*, op. cit., s. 70.

mniejszość. Pamiętając o wpływie koncepcji Ortegi y Gasseta oraz Eugenia d'Orsa, głoszących konieczność stworzenia elity, nie należy zapominać o poglądach pisarzy i intelektualistów skupionych wokół przywódcy Falangi. Podzielali oni ideologię definiowaną jako misję wybranej mniejszości i nie ulega wątpliwości, że czuli się integralną częścią owej elity.

Większość z nich postrzegała faszyzm włoski jako fenomen, który nie może przejść niezauważony, a ponadto część z nich (w tym Rafaela Sancheza Mazasa i Gimeneza Caballero²³) łączyła bliska przyjaźń z niektórymi intelektualistami i pisarzami kojarzonymi z faszyzmem włoskim. Zobowiązani do stworzenia korpusu doktrynalnego i pokierowania polityką kulturalną, zainteresowani byli rozpowszechnieniem fenomenu faszyzmu w Hiszpanii²⁴. José Antonio Primo de Rivera otaczał się intelektualistami otwarcie głoszącymi swe zainteresowanie faszyzmem, natomiast oni widzieli w nim *jefe* – lidera przyszłego ruchu faszystowskiego. Sanchez Mazas odnalazł w osobie José Antonia lidera projektowanego ruchu, z którym był silnie związany aż do jego śmierci. Tymczasem José Antonio miał w osobie Sancheza Mazasa swego głównego doradcę i autora znacznej części doktryny i symboliki falangistowskiej²⁵.

Przyciągnięcie do Falangi intelektualistów wskazuje, że Primo de Rivera nie chciał przeprowadzić ruchowi złożonemu jedynie z „ludzi akcji”. Mając na uwadze dyktaturę swego ojca, która pozbawiona była poparcia intelektualistów,

²³ Ernesto Giménez Caballero (1899–1989), nazywany „hiszpańskim d’Annunzio”, założyciel i dyrektor „La Gaceta Literaria” – jednego z najbardziej prestiżowych czasopism literackich Europy. „La Gaceta Literaria” – nie kryjąc admiracji wobec Włoch i Mussoliniego – w 1929 r. przedrukowała „kultowy” tekst faszyzmu – *Técnica del golpe de estado* Curzia Malapartego. Zainteresowanie faszyzmem Caballero spotyka się z ostracyzmem ze strony pisarzy i intelektualistów, powodując zamknięcie czasopisma. Wyizolowany politycznie i intelektualnie określa siebie mianem „literackiego Robinsona Crusoe”. Z czasem ulega coraz większemu wpływowi faszyzmu, próbując w zmienionej formie przenieść pewne idee na grunt hiszpański. Zdaniem Caballero Hiszpania powinna odkryć swój własny faszyzm, gdyż jak uważał, naród, który nie odnajdzie swej własnej formuły faszyzmu, jest narodem ulegającym wpływom, bez charakteru, bez rdzenia. Idea ta znalazła rozwinięcie w najgłośniejszej książce Caballero *Genio de España*, w której wzywa on młodzież do podjęcia krucjaty w obronie narodowej tradycji i odrodzenia imperium. W *La nueva catolicidad* Caballero wskazuje, że faszyzm jest dla niego synonimem katolickiego i narodowego odrodzenia. Zob. J. Rodríguez, op. cit., s. 54; I. S. Campos, op. cit., s. 36–38; P. C. González Cuevas, *Historia...*, op. cit., s. 319; E. Salva, *Ernesto Giménez Caballero. Entre la vanguardia y el fascismo*, Valencia 2000, s. 110–150; J. Bartyzel, *Umierać, ale powoli! O monarchistycznej i katolickiej kontrrewolucji w krajach romańskich 1815–2000*, Kraków 2002, s. 833; E. G. Caballero, *Circuito imperial*, Madrid 1929, s. 55.

²⁴ J. Rodríguez, op. cit., s. 29–38.

²⁵ M. Carbojosa, P. Carbojosa, op. cit., s. 74–75.

w stopniu najwyższym Primo de Rivera pragnął uzyskać poparcie intelektualnych elit dla swego politycznego projektu. Ponadto, José Antonio nie chciał być postrzegany jedynie jako polityk, lecz również jako intelektualista, a być może nawet literat. Bez wątpienia José Antonio znał siłę oddziaływania hiszpańskich intelektualistów na społeczeństwo i wiążąc się z wpływowymi intelektualistami liczył na przybliżenie realizacji swego projektu społeczeństwu²⁶.

W tym miejscu należy wspomnieć o fascynacji falangistowskich pisarzy przywódcą ruchu, czego pozostawili świadectwa, jak na przykład powstałe już po śmierci lidera prace *Dolor y memoria de Espana en el segundo aniversario de la muerte de José Antonio*, *Corona de sonetos en honor de José Antonio Primo de Rivera*. Być może jednym z największych sukcesów Primo de Rivery było przyciągnięcie do swego ruchu młodych, wybitnych intelektualistów w momencie, gdy prawie całe intelektualne życie Hiszpanii obracało się wokół kręgów demokratycznych i republikańskich. Primo de Rivera zdobył to, czego nie osiągnęli inni, jak choćby Ramiro Ledesma Ramos, który przy wsparciu Gimeneza Caballero próbował bez powodzenia nakłonić do swego projektu młodych intelektualistów²⁷.

Wydaje się niemożliwe przecenienie skali wpływu, jaki wywarł Sanchez Mazas na Falangę. Primo de Rivera odnalazł w nim swego najlepszego doradcę i to jemu właśnie powierzył zadanie stworzenia doktryny Falangi oraz nadania jej stylu. Pełnione przez Sancheza Mazasa obowiązki świadczą o jego znaczeniu w organizacji i wskazują na zakres wpływów. Należał do ścisłego grona założycieli Falangi i choć ostatecznie nie wystąpił jako mówca w teatrze *La Comedia* podczas aktu inauguracyjnego organizacji, to zajmował w niej znaczące miejsce. Tekst z jego podpisem towarzyszył publikacji trzech mów założycielskich. W ścisłej współpracy z Primo de Riverą redagował *Puntos Iniciales*, będący pierwszym dokumentem ruchu o charakterze doktrynalnym. Przypisuje się mu autorstwo wielu falangistowskich artykułów i haseł (w tym między innymi *Oracion por los muertos de la Falange*, okrzyk *Arriba Espana!*, współautorstwo *Cara al sol* – hymnu Falangi), poprzez które eksponował doktrynę ruchu, ustalał formę ekspresji, ton i styl falangistowskiej retoryki²⁸. Pióro

²⁶ Ibidem, s. 75.

²⁷ Postulaty Ledesmy były zbyt rewolucyjne, radykalne i przepełnione przemocą, co więcej, w rzeczywistości nie był on gotów nadać polityce wyrazu estetycznego i literackiego. W czasie, gdy doszło do rozłamu między Ledesmą a Caballero, ten pierwszy na łamach „Conquista del Estado” zarzucił Caballero uprawianie politycznych dywagacji oraz przedkładanie wartości estetycznych nad polityczną treść. W późniejszym czasie z podobnych powodów przy użyciu ostrych słów dyskredytował Sancheza Mazasa i innych intelektualistów z kręgu Falangi. Ledesma nie rozumiał, że dla nich polityka i estetyka były tożsame. Zob. Ibidem, s. 78.

²⁸ Ibidem, s. 124–129.

Sancheza Mazasa możemy dostrzec w niektórych tekstach Primo de Rivery, towarzyszył on również wielokrotnie *jefe nacional* w trakcie jego publicznych wystąpień, często biorąc w nich udział jako mówca. Był towarzyszem José Antonia w jego rozlicznych podróżach, spotkaniach literackich i politycznych oraz wydarzeniach towarzyskich. Ponadto, odegrał ważną rolę w zbliżeniu innych pisarzy do Falangi (w tym kontekście przytacza się najczęściej Montesa, Mourlanego i Miquelarena)²⁹.

Sancheza Mazasa z Primo de Riverą łączyła wspólnota wyznawanych wartości – obaj wyznawali płomienny patriotyzm, domagali się narodowej jedności i pragnęli wskrzesić narodowe imperium. Wszystko to przedstawione być miało za pomocą nowego stylu, nowej retoryki, która zjednywać miała głównie młodzież. Zadaniem projektowanej retoryki było wyłożenie tradycjonalistycznej wizji ładu w formie zrozumiałej i akceptowalnej dla współczesnego człowieka. Innymi słowy, jak słusznie zauważył Adam Wielomski: „Celem falangistów było ubranie starych idei w kostium nowoczesnego nacjonalizmu – podobnego w stylu, hasłach i dynamice do eksponowanych w tamtej epoce i rojekujących przyszłość faszystów oraz narodowego socjalizmu”³⁰. Właśnie zapożyczone od faszystowskiej propagandy metody działania – przemarsze, mobilizacja mas, akcja bezpośrednia – spowodowały oskarżenie Falangi o to, że jest hiszpańską odmianą faszystów.

RETORYKA FALANGI

Wystąpienia publiczne José Antonia Primo de Rivery, odznaczając się prostotą, a zarazem głębią przekazu, wielką siłą i niezwykle emocjonalnym tonem, wywoływały głębokie poruszenie w Falandze. Wygłaszane idee często stawały się nośnymi hasłami, w wielu przypadkach zajmując kluczowe miejsce w retoryce ruchu.

Swe inauguracyjne wystąpienie w teatrze *La Comedia* José Antonio rozpoczął od ostrej krytyki Jana Jakuba Rousseau, uważając autora *Umowy społecznej* za „człowieka zgubnego”. Jako twórca zasad liberalnej demokracji miał on być odpowiedzialny za „wyborczą farsę”, podczas której „człowiek mimochodem łamie duchową jedność”³¹. Liberalizm – stwierdził Primo de Rivera – powoduje ruinę państwa, trwoni ludzką energię. Nieudolny rząd nie rozwiązuje problemów, a parlament traci czas na wyborcze akcje. W wyniku tak prowadzonej polityki następuje zanik „narodowej jedności”, wyborom do

---

²⁹ Ibidem, s. 87.

³⁰ A. Wielomski, op. cit., s. 164.

³¹ J. A. Primo de Rivera, op. cit., s. 61–69.

władz państwowych towarzyszy coraz większa korupcja, oszustwa i kłamstwa. W opinii José Antonia przeciw takiemu państwu zwróciła się idea socjalistyczna, jednak sama wypaczona przez materialistyczną interpretację dziejów dopuszczała stosowanie represji i jako dogmat traktowała walkę klas. Hiszpania rozrywana przez walczący, nienawidzący się naród znalazła się w ruinie – zdaniem José Antonia – z winy państwa liberalnego i świeckiego socjalizmu. Liberalnym i socjalistycznym rozwiązaniom powinien przeciwstawić się ruch, antypartia dystansująca się od podziału na lewicę i prawicę, obejmująca jednostki i klasy, która nie będzie chroniła żadnych interesów grupowych. Nowy ruch zdaniem mówcy jest czymś dużo głębszym niż przedstawione idee, jest poszukiwaniem sposobu na życie, zaszczenia głęboką i w pełni oddającą człowieczeństwo ludzką postawę, która jednak wymaga poświęcenia i ofiar. Nowy ruch proponuje nowy sposób bycia, koncentruje się na wychwalaniu spośród najwyższych cnót ducha poświęcenia i gotowości do posłuszeństwa. Całe wystąpienie José Antonia koncentrowało się wokół hasła narodowej jedności, którą ustanowić może jedynie silne, autorytarne państwo. Zasadniczym spoiwem owej jedności miała być religia katolicka, będąca tradycyjną religią Hiszpanii, celem ruchu zaś odnowienie zachwianej jedności oraz odzyskanie uniwersalnej i kulturowej pozycji, jaką Hiszpania zajmowała w przeszłości. José Antonio Primo de Rivera zakładał użycie przemocy, jeśli realizacja owego projektu będzie tego wymagać: „Kiedy zagrożona jest sprawiedliwość lub ojczyzna, nie ma bardziej odpowiedniej dialektyki niż dialektyka pięści i pistoletów”³².

Primo de Rivera pod wpływem Ortegi y Gasset definiował naród jako „jedność przeznaczenia w tym, co powszechne” (*unidad de destino en lo universal*). Wedle Primo de Rivery „Hiszpania nie jest terytorium ani zbiorem mężczyzn i kobiet, ale przede wszystkim jednością przeznaczenia”³³. W tym znaczeniu:

[...] być Hiszpanem nie oznacza być urodzonym w konkretnym miejscu na ziemi, ale być przywoływanym przez przedsięwzięcie, które realizowało i realizuje Hiszpanię w historii powszechnej. Naród jest uświęcony przez swą misję, którą jest obrona wartości chrześcijańskich w świecie³⁴.

Z takim postrzeganiem narodu łączy się nieustanne odwoływanie się Falangi do „woli Imperium” (*la voluntad de Imperio*), zajmującej kluczowe miejsce w jej retoryce. Wskazuje ono na projekt imperialnej ekspansji Hisz-

³² Ibidem.

³³ Ibidem, s. 85.

³⁴ Ibidem, s. 85–93.

panii, mającej stanowić remedium na dotychczasowe dotkliwe jej porażki na arenie międzynarodowej. Wyraźnie artykułowane pragnienie terytorialnej ekspansji było elementem obecnym również we Włoszech i w Niemczech, co związane było z brakiem zdobyczy kolonialnych, a w przypadku Hiszpanii pogłębione druzgocącą klęską i utratą kolonii w wyniku wojny ze Stanami Zjednoczonymi w 1889 r. Upokorzenia spowodowane klęską z rąk młodej amerykańskiej republiki ciążyły na „hiszpańskiej duszy”, wywołując nostalgię za czasami wielkiej świetności, której literacki i intelektualny wyraz można odnaleźć w twórczości intelektualistów z kręgu pokolenia 98³⁵.

W ścisłym związku z rozważaniami José Antonia Primo de Rivery dotyczącymi jedności Hiszpanii i pragnienia stworzenia imperium znajduje się jego koncepcja życia rozumianego jako służba wielkiemu przedsięwzięciu – ojczyźnie, podkreślająca ponadto wielką rolę religii. José Antonio był przekonany, że „katolicka interpretacja życia jest prawdziwa, a ponadto również historycznie hiszpańska”³⁶. Wskazywał, że człowiek został stworzony przez Boga, aby realizować swe działania w służbie ojczyzny, poprzez co osiąga godność ludzką. Traktując politykę jako syntezę religii z cnotami ascetycznego rycerstwa, uważał, że służba ojczyźnie może być realizowana tylko w dwojaki sposób, gdyż nie istnieją inne poważne sposoby życia poza religijnym i wojskowym. Są one jedynymi, zupełnymi, doskonałymi i poważnymi sposobami zrozumienia życia. Falanga miała zwyczaj podkreślać, że jej szczególny styl integrował oba wzorce (ideał falangisty jako „pół mnich, pół żołnierz”), ale w praktyce wykazywała preferencję dla tego drugiego. Nie było w tym nic dziwnego, zważywszy, że José Antonio odwoływał się do tradycji wojskowych swej rodziny i posiadał jasną koncepcję znaczenia wojny w życiu narodów: „Wojna jest przypisana człowiekowi. [...] Istnieje, odkąd świat jest światem, i będzie istnieć. Jest elementem postępu. Jest absolutnie niezbędna”³⁷. Jeżeli jednostka może całkowicie realizować swe życie w egzystencji wypełnionej religijną i wojskową intensywnością, należy przenieść tę intensywność na narody, gdyż bez wielkiego przedsięwzięcia, misji nie ma wielkich narodów.

Ważnym obszarem rozważań José Antonia Primo de Rivery był człowiek oraz jego miejsce w państwie; człowiek jako „nosiciel wartości odwiecznych” (*El hombre como portador de valores eternos*), którymi są godność, integral-

---

³⁵ H. R. Southworth, *La Falange: un analisis de la herencia fascista española*, [w:] *España en crisis. Evolución y decadencia del regimen de Franco*, ed. P. Preston, Madrid 1978, s. 33.

³⁶ A. Imatz, *José Antonio: Falange Española y el nacional-sindicalismo*, Madrid 2003, s. 107.

³⁷ I. Gibson, *En busca de José Antonio*, Barcelona 1980, s. 22.

ność oraz wolność, które osiąga się w pełni, gdy człowiek całkowicie realizuje swe funkcje społeczne. Z ową refleksją dotyczącą natury człowieka wiązało się pragnienie stworzenia wzorca nowego człowieka – bohatera spajającego w sobie wszystkie najważniejsze dla Falangi wartości i cnoty: patriotyzm i głęboką religijność, które wraz z gwałtownym atakiem egoistycznego i destruktywnego kapitalizmu Primo de Rivera najpełniej odnajdywał w prostym i skromnym, ale pełnym sensu życiu tradycyjnego kastylijskiego chłopca³⁸. Poprzez jego idealizację jako człowieka wolnego, w którym skupiają się wszystkie cnoty hiszpańskiego ludu, a także dzięki jego bezpośredniemu związaniu z ziemią José Antonio prezentował nowego człowieka zdolnego odzyskać czystą esencję tego, co hiszpańskie. Idealizując kastylijskiego chłopca, powoływał się na jego surowość, prostotę, znaczenie i godność pracy, miłość do rodziny i ziemi, które powinny stać się ideałem dla nowej Hiszpanii. Usiłował rozszerzyć te wartości na resztę Hiszpanów. Ową wyidealizowaną, wypełnioną uczuciem więź, jaką jest bezpośredni związek chłopca z ziemią, powinni zdaniem José Antonia odczuwać wszyscy Hiszpanie do swej ojczyzny.

Powyzsze koncepcje ujęte w formie haseł pojawiały się w czasopismach ruchu „FE” i „Arriba”. Zawarte w nich artykuły wskazywały członkom partii zasadnicze kierunki aktualnej politycznej działalności ruchu i uporczywie powtarzały całą serię haseł, które uważane były za kluczowe dla falangistowskiej doktryny: Falanga nie jest partią polityczną, lecz ruchem; Falanga odrzuca partyjną rywalizację oraz wybory powszechne itp. Za pomocą publicystyki określano, co było stylem Falangi. „FE” i „Arriba” stały się również trybuną, za pośrednictwem której organizacja informowała o swej sytuacji, atakowała partie polityczne, broniła się przed oskarżeniami, dodawała otuchy swym sympatykom oraz definiowała niezbędne cele.

W kontekście omawianej problematyki warto wspomnieć, że tygodnik „FE” zawierał również redagowaną przez anonimowego autora sekcję poświęconą tematyce sportowej, której autorstwo przypisuje się Jacinto Miquelaremovi. Przedstawiano w niej aktywność sportową jako aktywność gloryfikującą zarówno tężyznę fizyczną, jak i przymioty duchowe człowieka. Sport miał uwalniać ciało i umysł z nieczystości, ułomności i złych nawyków. To, co sportowe, pojawia się jako ideał apolliniński, jednocześnie będąc przeciwieństwem tego, co łatwe, hedonistyczne, a nawet nieczyste, plugawe, nieuczciwe i brudne³⁹. W rzeczywistości Falanga w niewielkim stopniu odwoływała się w swej retoryce do aspektów fizycznych człowieka, skupiając się przede

---

³⁸ G. Ferron, F. Morente, *Fascismo en Espana. Ensayos sobre las origenes sociales y culturales del franquismo*, Barcelona 2005, s. 166.

³⁹ M. Carbojosa, P. Carbojosa, op. cit., s. 111.

wszystkim na jego duchowości. Nie mogła jednak nie zauważyć roli, jaką przypisywała temu zjawisku propaganda faszystowska, z której Falanga tak obficie czerpała.

Podstawowym środkiem, na którym opierała się falangistowska retoryka polityczna, była antyteza, którą możemy zaobserwować na wielu rozmaitych płaszczyznach.

Jak wykazali M. i P. Carbojosa, antyteza, po pierwsze, występuje jako figura retoryczna, odzwierciedlająca niemożność zaistnienia w ideach i zachowaniach politycznych zjawiska neutralności – „Jesteście w naszych szeregach czy przeciw nam?”⁴⁰. Po drugie, antyteza jest środkiem prezentującym Falangę jako ruch, którego ideologia rości sobie prawo do szczególnego miejsca w politycznym spektrum – jako nowa „równowaga sprzeczności”⁴¹. Falangiści wskazywali na oryginalność swego ruchu, jak twierdzili: zespalającego tradycję i nowoczesność w jedno⁴². Po trzecie, antyteza jest stosowana jako środek zestawiający dwa przeciwstawne semantycznie pola. W tym przypadku Falangę definiuje się jako ruch radykalnie przeciwstawiający się innym partiom politycznym⁴³. W analogiczny sposób Falanga miała zwyczaj posługiwać się serią kluczowych słów, przeciwstawiając ruch partiom politycznym, styl programom politycznym, jedność przeznaczenia politycznemu rozbiciu⁴⁴. Termin ruch bywa zastępowany innymi słowami, takimi jak bractwo, rodzina, wspólnota. Następuje również nadanie innym terminom określonych wartości (pozytywnych albo negatywnych): ruch duchowy, ruch narodowy, bezużyteczne partie, partie zdradzieckie, organizacje skrajne.

ZAKOŃCZENIE

Falanga nie tylko powstała na gruncie twórczości pokolenia 98, ale podjęła również próbę przeniesienia w sferę polityki jego filozofii. José Antonio Primo de Rivera zgromadził wokół siebie liczne grono intelektualistów i pisarzy, którzy współtworzyli doktrynę Falangi oraz formułowali falangistowską retorykę.

Od początku istnienia Falangi José Antonio Primo de Rivera wydawał się bardziej skupiony na nadaniu jej odpowiedniego stylu i emocjonalnego tonu aniżeli na rozwoju swego programu politycznego. Świadczy o tym między innymi nieustanne używanie przez niego takich słów, jak służba, poświęcenie,

---

⁴⁰ Ibidem, s. 113.

⁴¹ Ibidem.

⁴² S. Ellwood, op. cit., s. 40.

⁴³ M. Carbojosa, P. Carbojosa, op. cit., s. 113.

⁴⁴ J. A. Primo de Rivera, op. cit., s. 85–93.

odwaga, bohaterstwo, duma, męstwo, uczciwość czy rycerstwo. Wszystkie te odnoszące się do nieprzemijających wartości zwroty służyły w falangistowskiej retoryce głównie zwiększeniu identyfikacji ich adresatów z Falangą. Miały one budować silną więź opartą na wspólnie wyznawanych zasadach i wartościach, natomiast same próby ugruntowania programu politycznego oraz przedstawienia właściwych rozwiązań społeczno-ekonomicznych były spychane przez Falangę na dalszy plan.

Słuszne wydają się opinie, iż Falanga w rzeczywistości bardziej niż konkretny program polityczny kształtowała swój styl⁴⁵.

SPANISH PHALANX'S RHETORIC AND CONNECTIONS WITH INTELLECTUALS IN 1933–1936

This article presents the theme of political rhetoric of the Spanish Falanx (known simply as the Falange) in the period 1933–1936 (i.e. from the founding of the Falange until the death of its leader - José Antonio Primo de Rivera) and its connections to contemporary intellectuals. It is divided into three sections: the ideas that had a strong influence on José Antonio Primo de Rivera, the most important intellectuals who were responsible for the Falange's doctrine and rethoric, and the Falange's rhetorical devices.

BIBLIOGRAFIA

1. Artola M., *Partidos y programas políticos 1808–1936, t. 1 Manifiestos y programas políticos*, Madrid 1975.
2. Bartyzel J., *Umierać, ale powoli! O monarchistycznej i katolickiej kontrrewolucji w krajach romańskich 1815–2000*, Kraków 2002.
3. Bravo F., *José Antonio: el hombre, el jefe, el camarada*, Madrid 1939.
4. Caballero E. G., *Circuito imperial*, Madrid 1929.
5. Campos I. S., *Fascismo y franquismo*, Valencia 2004.
6. Carbajosa M., Carbajosa P., *La corte literaria de José Antonio*, Barcelona 2003.
7. Dobek-Ostrowska B., *Hiszpania i Polska: elity polityczne w okresie przejścia do demokracji. Analiza porównawcza*, Wrocław 1996.
8. Ellwood S., *Prietas las filas. Historia de Falange Española 1933–1983*, Barcelona 1984.
9. Ferron G., Morente F., *Fascismo en Espana. Ensayos sobre las origenes sociales y culturales del franquismo*, Barcelona 2005.
10. Gibson I., *En busca de José Antonio*, Barcelona 1980.

---

⁴⁵ S. G. Payne, *Falange...*, op. cit., s. 69.

11. Gola B., Ryszka F., *Hiszpania*, Warszawa 1999.
12. Gola B., *Hiszpański faszyzm przed wybuchem wojny domowej 1936*, „Zeszyty Naukowe Akademii Rolniczej we Wrocławiu” 1992, nr 227.
13. Gonzáles Cuevas P. C., *El pensamiento político de la derecha española en el siglo XX*, Madrid 2005.
14. Gonzáles Cuevas P. C., *Historia de las derechas españolas*, Madrid 2000.
15. Gonzáles Cuevas P. C., *Ledesma Ramos y el fascismo*, „Razon Española” 1996, nr 80.
16. Górski E., *José Ortega y Gasset i kryzys ideologii hiszpańskiej*, Wrocław 1982.
17. Górski E., *O demokracji w Hiszpanii 1975–1997*, Warszawa 1997.
18. Imatz A., *José Antonio: Falange Española y el nacional-sindicalismo*, Madrid 2003.
19. Julia S., *Violencia política en la España del siglo XX*, Madrid 2000.
20. Koszel B., *Faszyzm w Hiszpanii (1931–1937)*, „Studia nad Faszyzmem i Zbrodniami Hitlerowskimi” 1991, t. 14.
21. Łabno-Jabłońska A., *Iberyjska droga do demokracji. Analiza porównawcza*, Warszawa 1996.
22. Machcewicz P., Miłkowski T., *Historia Hiszpanii*, Wrocław 2002.
23. Mainer J. C., *Falange y literatura*, Barcelona 1971.
24. Olszewski K., *Początki faszyzmu w Hiszpanii*, „Studia nad Faszyzmem i Zbrodniami Hitlerowskimi” 1993, t. 16.
25. Payne S. G., *Falange. Historia del fascismo español*, Madrid 1985.
26. Payne S. G., *Franco y José Antonio. El extraño caso del fascismo español*, Madrid, Barcelona 1997.
27. Polit K., *Kryzys cywilizacji Zachodu w myśli José Ortegi y Gasseta*, Lublin 2005.
28. Preston P., *España en crisis. Evolución y decadencia del regimen de Franco*, Madrid 1978.
29. Primo de Rivera J. A., *Obras completas*, Madrid 1974.
30. Salva E., *Ernesto Giménez Caballero. Entre la vanguardia y el fascismo*, Valencia 2000.
31. Skibiński P., *Państwo generala Franco. Ustrój Hiszpanii w latach 1936–1967*, Kraków 2004.
32. Wielomski A., *Doktryna El Caudillaje na tle XIX- i XX-wiecznej hiszpańskiej tradycji politycznej*, „Studia nad Faszyzmem i Zbrodniami Hitlerowskimi” 1999, t. 22.
33. Ximenez de Sandoval F., *José Antonio (Biografía apasionada)*, Madrid 1980.
34. Rodríguez J., *Historia de Falange Española de las Jons*, Madrid 2000.

